

ROCZNIK TOMISTYCZNY
12 (2023) 2

700 ROCZNICA KANONIZACJI
ŚW. TOMASZA Z AKWINU

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

12 (2023) 2

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Zembrzusi, Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Arkady Rzegocki, Jerzy Nitychoruk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam

RECENZENCI / REVIEWERS

Janusz Węgrzecki, Antoni B. Stępień, Piotr Roszak, Marek Prokop, Mikołaj Krasnodębski, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Piotr Jaroszyński, Ignacy Dec, Paul J. Cornish, Imelda Chłodna-Błach, Marcin Bukała, Henryk Anzulewicz

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Joanna Pyłat, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Małgorzata Biegańska-Bartosiak

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2023

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Partner Fundacja PZU

FUNDACJA

Druk i oprawa: Sowa Sp. z o.o., ul. Raszyńska 13, 05-500 Piaseczno
www.sowadruk.pl

Spis treści

Od Redakcji (Artur Andrzejuk).....	9
------------------------------------	---

Recenzowanie w nauce

Z Antonim B. Stępnem rozmawia Artur Andrzejuk.....	11
--	----

Rozprawy i artykuły

Artur Andrzejuk

Dowodzenie istnienia Boga w metafizyce Tomasza z Akwinu. Problem „drogi z przyczynowości sprawczej” (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
--	----

Tomasz Pawlikowski

Czy św. Tomasz z Akwinu korzystał z <i>De veritate</i> Roberta Grosseteste’a? Punkty styczne w nauczaniu o prawdzie obu myślicieli	33
--	----

Michał Zembrzuski

Metafizyka substancji duchowych w <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
---	----

Henryk Majkrzak

Cuda Jezusa Chrystusa w objaśnieniu św. Tomasza z Akwinu.....	75
---	----

Artur Andrzejuk

Antropologia filozoficzna w teologii św. Tomasza z Akwinu.....	87
--	----

Magdalena Płotka

Tomasz z Akwinu o gniewie i jego moralnym uzasadnieniu w <i>S. th.</i> I-II, q. 46-48 i II-II, q. 158	103
---	-----

Izabella Andrzejuk

Problematyka kontemplacji w tekstach Tomasza z Akwinu. Wybrane zagadnienia.....	115
---	-----

Małgorzata Łuszczczyńska

<i>Ius et lex</i> , czyli rozważania świętego Tomasza z Akwinu nad prawem.....	129
--	-----

Bartosz Zalewski

Podmiot legitymowany do tworzenia prawa według św. Tomasza z Akwinu. Próba egzegezy <i>Summy teologii</i> I-II, q. 90, a. 3	149
---	-----

Adam Machowski

Aktualność filozofii politycznej Akwinaty. Ostrzeżenia epistemologiczne z XIII wieku	163
--	-----

Bartosz Adamski

Gdyby miłość była konieczna. Kilka uwag o konieczności miłości i wolności Boga w dziele stworzenia według św. Tomasza z Akwinu	181
--	-----

Przemysław Artemiuk

Dlaczego teolog fundamentalny powinien czytać św. Tomasza z Akwinu?.....	191
--	-----

Jacek Banaś

Św. Tomasz z Akwinu o znaczeniu prawdy i mądrości oraz roli nauczyciela w zdobywaniu wiedzy, czyli co ważnego może wnieść filozof średniowieczny do współczesnej edukacji.....	215
--	-----

Bożena Listkowska	
Miłość niemożliwa? Analiza ujęć relacji człowiek-zwierzę w filozofii św. Tomasza z Akwinu i tomizmie konsekwentnym Mieczysława Gogacza	227
Martyna Kozakiewicz	
Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham’s Arguments	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary	271

Edycje i tłumaczenia

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore i jego metafizyka. Wstęp do tłumaczenia	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / Metafizyka ogólna albo ontologia	291

Sprawozdania i recenzje

Dominika Rejewska	
Sprawozdanie. Sympozjum tomistyczne w 700-lecie kanonizacji św. Tomasza z Akwinu	331
Michał Zembrzusi	
Tomizm na XII Polskim Zjeździe Filozoficznym w Łodzi	343
Katarzyna Werkowicz	
Tożsamość lidera i jego etyczna formacja. Recenzja: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Wśród ksiązek o Tomaszu z Akwinu. Recenzja: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i>, tłum. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginał: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i>, London and New York 2003).	367
Ewa A. Pichola	
Realizacja zadań edukacyjnych i wychowawczych przez nauczyciela filozofii w szkole średniej. Recenzja książki Agnieszki Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i>, Warszawa 2021, s. 254	387
Nota o Autorach.....	395

Table of Contents

Editorial (Artur Andrzejuk)	9
Peer review in science	
Artur Andrzejuk's Interview with Antoni B. Stępień	11

Dissertations and articles

Artur Andrzejuk	
Proof for the Existence of God in Metaphysics of Thomas Aquinas. Problem of "the efficient cause" (<i>ex causa efficientis</i>).....	19
Tomasz Pawlikowski	
Does St. Thomas Aquinas Used Robert Grosseteste's <i>De veritate</i> ? Common Elements in Their Teaching About the Truth.....	33
Michał Zembrzuski	
The Metaphysics of the Spiritual Substances in <i>Quaestiones de spiritualibus creaturis</i>	55
Henryk Majkrzak	
Miracoli di Gesu Cristo secondo san Tommaso d'Aquino	75
Artur Andrzejuk	
Philosophical Anthropology in Theology of St. Thomas Aquinas.....	87
Magdalena Płotka	
Thomas Aquinas on Anger and its Moral Justification (<i>S. th I-II, q. 46-48 and II-II, q. 158</i>)	103
Izabella Andrzejuk	
Problem of Contemplation in the Texts of Thomas Aquinas. Chosen Aspects	115
Małgorzata Łuszczzyńska	
<i>Ius et lex</i> , or the Thoughts of Saint Thomas Aquinas on Law.....	129
Bartosz Zalewski	
A Legislator According to St. Thomas Aquinas. An Attempt at Exegesis of <i>Summa theologiae</i> I-II, q. 90, a.3	149
Adam Machowski	
The actuality of Aquinas' Political Philosophy. Epistemological Warnings from the Thirteenth Century	163
Bartosz Adamski	
If Love was Necessary. A Few Words on the Necessity of Love and the Freedom of God in the Act of Creation in St. Thomas Aquinas	181
Przemysław Artemiuk	
Why a fundamental Theologian Should Read St. Thomas Aquinas?.....	191
Jacek Banas	
St. Thomas Aquinas on the Importance of Truth and Wisdom and the Role of a Teacher in Acquiring Knowledge, or what the Medieval Philosopher Can Bring to Modern Education.....	215

Bożena Listkowska	
Impossible love? Analysis of the Human-Animal Relationship in the Philosophy of St. Thomas Aquinas and Consequential Thomism of Mieczysław Gogacz	227
Martyna Kozakiewicz	
Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?.....	247
Dawid Lipski	
Why Human Being is a Composite of a Plurality of Forms? – John Pecham's Arguments.....	261
Valentine Aghoghophia Ovie	
Aquinas on the Fullness of the Grace of Mary.....	271

Editions and Translations

Bartłomiej Uzar, Konstanty Milancej, Jan Siwierski	
Matteo Liberatore and his metaphysics. Introduction to translation	285
Matteo Liberatore	
Metaphysica generalis seu ontologia / General Metaphysics or Ontology.....	291

Reports and Reviews

Dominika Rejewska	
Report. Thomistic Symposium on the 700th Anniversary of the Canonization of St. Thomas Aquinas	331
Michał Zembruski	
Thomism at the 12th Polish Philosophical Congress in Łódź	343
Katarzyna Werkowicz	
Leader's Identity and Ethical Formation. Review: Piotr Paweł Orłowski, <i>Tożsamość lidera i jego etyczna formacja z perspektywy traktatu św. Tomasza z Akwinu o rządach Bożych (S.Th., I, 103-119)</i> , Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2022	347
Artur Andrzejuk	
Among the Books On Thomas Aquinas. Review: Eleonore Stump, <i>Akwinata</i> , transl. Piotr Lichacz, Poznań-Warszawa 2022 (oryginal: Eleonore Stump, <i>Aquinas</i> , London and New York 2003).....	367
Ewa A. Pichola	
Implementation of Educational and Pedagogical Tasks by a Philosophy Teacher in High School. The Review of the Book by Agnieszka Gondek <i>Filozofia wychowania. Filozofia jako podstawa wykształcenia ogólnego w szkole średniej</i> , Warszawa 2021, s. 254	387
Note about authors.....	395

Czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty?

Słowa kluczowe: Joseph Ratzinger, Tomasz z Akwinu, Bonawentura, objawienie, *imago*, historia

Wprowadzenie

1223, 1224, 1225 – podane lata zwykle brane są pod uwagę przy ustalaniu daty narodzin Tomasza z Akwinu. Niezależnie od tego, kiedy dokładnie przyszedł na świat jeden z najsławniejszych, najbardziej rozpoznawalnych i wpływowych teologów i filozofów w całej dwutysiącletniej historii Kościoła, śmiało można stwierdzić, że obecny czas zbli-

ża nas do obchodzenia 800. rocznicy urodzin Akwinaty, 750. rocznicy jego śmierci (1274) i 700. rocznicy kanonizacji (1323). Z tej okazji papież Franciszek wystosował specjalny list¹ do biskupów trzech włoskich diecezji: Latiny-Teracina-Sezze-Priverno, Sory-Cassino-Aquino-Pontecorvo oraz Frosinone-Veroli-Ferentino². Papież przypomniał

Mgr Martyna Kozakiewicz, doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku: nauki teologiczne.

¹ Zob. <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2023-06/papiez-na-700-lecie-kanonizacji-sw-tomasza-z-akwinu.html> (Dostęp: 06.07.2023).

² Każda z wspomnianych diecezji jest regionem historycznie związanym z postacią Akwinaty. Urodził się w Roccasecca, w regionie Lacjum, w prowincji Frosinone, kilkanaście kilometrów od Akwinu, którego hrabią był jego ojciec, Landulf. Zmarł w klasztorze cystersów w Fossanuova, w prowincji Latina.

o roli i znaczeniu dziedzictwa Tomasa dla całego chrześcijaństwa: „Spiritu intellegentiae ab Altissimo repletus, sanctus Thomas de Aquino, presbyter et Ecclesiae Doctor, sine fictione didicit et sine invidia aliis sapientiam eximiam orationibus et scriptis communicavit. Ordinis Fratrum Praedicatorum decus, scientia numquam inflatus, caritate vero aedificatum semper se praebeuit. Mirabili eruditione repleta multa scripsit opera innumerosque docuit, de disciplinis philosophicis et theologicis optime meritus. Recto ingenio ac perspicuitate fulsit atque dum divina mysteria ratione reverenter indagabat ipsa ferventi fide contemplantatur”³.

Rok 2023 jest również czasem, w którym Kościół i środowisko teologiczne wciąż przeżywa śmierć innego wielkiego i wpływowego teologa – papieża Benedykta XVI (zm. 2022). Podobnie jak święty Tomasz, kardynał Ratzinger pozostawił po sobie ogromne dziedzictwo teologiczne, tysiące stron usystematyzowanej pracy, która inspirowała kolejne pokolenia teologów. Nie będzie więc przesadą stwierdzenie, że

Joseph Ratzinger był jednym z najwybitniejszych teologów współczesności. Kardynał Gerhard Müller – wieloletni współpracownik Benedykta XVI – podczas konferencji naukowej, poświęconej myśli bawarskiego teologa, która odbyła się na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, określił go mianem *Augustinus redivivus*⁴. Nie brakuje również teologów, którzy porównują Ratzingera właśnie do świętego Tomasza, podkreślając, że jak dziś teologia odwołuje się do myśli Akwinaty, podobnie kiedyś – być może – będzie odnosić się do myśli Ratzingera.

Takie głosy pojawiły się wśród teologów szczególnie po śmierci papieża Benedykta XVI. Wskazać tu można przykład Krzysztofa Kaucha⁵, który w wywiadzie z Polską Agencją Prasową opisał teologa Ratzingera w następujący sposób: „Doskonale znał całe dziedzictwo teologii chrześcijańskiej, a także całą filozofię. Był człowiekiem niezwykle wykształconym, który doskonale rozumiał logikę rozwoju myśli europejskiej i filozofii europejskiej od samego jej początku. (...) Wprowadził do refleksji

³ Franciszek, *Letter of the Holy Father to his special envoy at the celebration of the 700th anniversary of the canonization of Saint Thomas Aquinas* (Fossanova Abbey, 18 July 2023), <https://www.vatican.va/content/francesco/la/letters/2023/documents/20230630-lettera-card-semeraro.html> (Dostęp: 17.07.2023): „Napełniony duchem mądrości od Najwyższego, święty Tomasz z Akwinu, kapłan i Doktor Kościoła, prawdziwie i bez fałszu zdobył wyjątkową mądrość i hojnie ją przekazywał innym swoimi modlitwami i pismami, nie będąc zazdrosnym. Był dumą Zakonu Kaznodziejskiego, nigdy nie chełpił się wiedzą, ale zawsze kierował się miłością. Wypełniony godną podziwu nauką, napisał wiele dzieł i nauczał niezliczonych rzeczy, zasłużony wielce w dyscyplinach filozofii i teologii. Jaśniał prawdziwym geniuszem, podczas gdy z szacunkiem dążył do rozumowego zgłębiania boskich tajemnic, które jednocześnie kontemlował z gorącą wiarą” (tłum. autora).

⁴ G. Müller, *Die Vernunft des Glaubens, das Erbe eines grossen Papstes. (Rozumność wiary, dziedzictwo wielkiego papieża Benedykta XVI)*, wystąpienie wygłoszone 25.04.2023 na konferencji „Benedykt XVI. Dialog – prawda – wolność – kult”, która odbyła się na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

⁵ Krzysztof Kaucha – profesor nauk teologicznych, dyrektor Instytutu Teologii Fundamentalnej Wydziału Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

teologicznej jasność, porządek, pytania o podstawy, źródła, prawdę i udzielał na nie odpowiedzi w stylu wielkich filozofów i ojców Kościoła⁶. Kaucha porównał Ratzingera do Tomasza z Akwinu, którego dzieła z jednej strony budziły poruszenie i prowokowały ówczesne środowiska akademickie, z drugiej zaś prezentowały najwyższy poziom kunsztu teologicznego i filozoficznego⁷.

Wobec powyższego pytanie, czy Joseph Ratzinger zajmował się teologią

Akwinaty, a jeśli tak, to w jaki sposób, wydaje się więc interesujące i uzasadnione. Niniejszy artykuł będzie próbą udzielenia odpowiedzi na postawioną kwestię, ograniczając zakres refleksji do kariery naukowej Josepha Ratzingera sprzed czasów pontyfikatu. Szczególnym obszarem analizy będzie rozprawa habilitacyjna bawarskiego teologa, która, choć poświęcona głównie myśli Bonawentury, zawiera również wątki związane z postacią Akwinaty.

I. Joseph z Bawarii i Tomasz z Akwinu

Analizując dorobek teologiczny Josepha Ratzingera w sposób ogólny i powierzchowny i stawiając pytanie, czy zajmował się on teologią Akwinaty, odpowiedź nasuwa się sama – wydaje się, że nie. A z pewnością nie w sposób usystematyzowany. Podczas gdy chociażby o Augustynie czy Bonawenturze Ratzinger pisał na tyle dużo, że wydane zostały osobne tomy w serii: *Opera omnia*⁸, a sami teologowie byli bohaterami jego rozpraw akademickich, Akwinata nie wydaje się być w centrum zainteresowań bawarskiego teologa. W jego obszernym dorobku teologicz-

nym próżno szukać prac poświęconych osobie i nauce Tomasza. Są jednak takie momenty w karierze teologicznej Josepha Ratzingera, w których Akwinata jest wyraźnie obecny i przynajmniej kilka takich wątków należy przywołać.

Za początek naukowej pracy Ratzingera nad myślą Tomasza z Akwinu można uznać moment, w którym jeszcze jako student, na polecenie swojego nauczyciela, Alfreda Läßle (zm. 2013)⁹ zajął się tłumaczeniem dzieła *Quaestiones disputate de caritate*¹⁰. Było to w 1946 roku. Młody Joseph miał więc wtedy zaledwie 19 lat i nie był, według Petera

⁶ K. Kaucha (w rozmowie z Polską Agencją Prasową), *Ks. prof. K. Kaucha: Benedykt XVI był lokomotywą teologii katolickiej*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ks-prof-k-kaucha-benedykt-xvi-byl-lokomotywa-teologii-katolickiej> (Dostęp: 06.07.2023).

⁷ Por. tamże <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ks-prof-k-kaucha-benedykt-xvi-byl-lokomotywa-teologii-katolickiej> (Dostęp: 06.07.2023).

⁸ Zob. J. Ratzinger, *Lud i dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele*, seria: *Opera omnia* t. I, tłum. W. Szymona, Lublin 2014; tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury. Rozprawa habilitacyjna i studia nad Bonawenturą*, seria: *Opera omnia*, t. II, tłum. J. Merecki, Lublin 2014.

⁹ Alfred Läßle – niemiecki profesor pedagogiki religijnej, ksiądz katolicki, autor licznych publikacji. Specjalizował się w bibliście i katechetyce.

¹⁰ Zob. Tomasz z Akwinu, *O miłości nadprzyrodzonej. De caritate (De virtutibus q. 2)*, tłum. J. Ruszczyński, Warszawa 1994.

Seewalda, wcale zachwycony tym zadaniem. W obszernej biografii Benedykta XVI Seewald pisze: „Akurat musiał to być Tomasz! Człowiek posługujący się «krystaliczną logiką». Ale także myśleniem, które Josephowi wydawało się «zbyt zamknięte w sobie», «zbyt nieosobowe», a w końcu w pewnym sensie niezyciowe, statyczne, «zbyt wykończone», pozbawione dynamizmu”¹¹. Faktycznie, mimo swojej opinii „pancernego kardynała”, która wiele lat później do niego przywarła, należy z całą pewnością stwierdzić, że Ratzinger zawsze starał się uprawiać teologię bliską człowiekowi i otwartą na człowieka, odnoszącą się zawsze do realiów jego życia, a przede wszystkim subtelną. Definitywne, ultimatywne twierdzenia Akwinaty mogły mu się więc wydawać sztywne i, jak to ujmuje Seewald, „bezosobowe”. Nie dziwi więc, że stosunek bawarskiego teologa do Tomasza był raczej chłodny.

Jak się jednak później okazało, Ratzinger uznał swoje pierwsze poważne naukowe zadanie za wartościowe i ubogacające, czym dzielił się z profesorem Läßplem. Pięć lat później miał wyznać nauczycielowi: „Przez propozycję

zrobienia przekładu *Quaestio disputata* świętego Tomasza o miłości wprowadziłeś mnie (...) w świat źródeł i nauczyłeś korzystania z pierwszej ręki i chodzenia do szkoły samych mistrzów”¹². Szacunek, z jakim młody Ratzinger traktował geniusz Tomasza, nie wpłynął jednak znacząco na jego stosunek do myśli teologicznej Akwinaty. W swojej imponującej karierze naukowej odnosił się oczywiście często do Tomaszowej teologii, powołując się na jego dorobek i posługując się metodami teologii scholastycznej. Uznawał niepodważalny kunszt Akwinaty, objawiający się tym, że „odbijają się w nim wszystkie istotne nurty tradycji”¹³. Mimo całego uznania i podziwu dla dorobku Doktora Anielskiego jego teologia nie stała się nigdy jednak głównym obiektem zainteresowań niemieckiego teologa.

Jest jednak pewien wątek w karierze teologicznej Josepha Ratzingera, w którym Tomasz występuje bardzo konkretnie, chodzi tu o rozprawę habilitacyjną Ratzingera, w której zajął się rozumieniem objawienia przez świętego Bonawenturę.

2. Studia nad Bonawenturą

Inspiracją dla wyboru tematu rozprawy habilitacyjnej była dla Ratzingera chęć uchwycenia i precyzyjnego scharakteryzowania chrześcijańskiego rozumienia

objawienia¹⁴. Podjął się poszukiwania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Bóg ingeruje w historię świata, historię zbawienia, oraz co i w jakim zakresie

¹¹ P. Seewald, *Benedykt XVI. Życie*, tłum. W. Szymona, Kraków 2021, s. 173.

¹² Läßple, *Benedikt XVI. und seine Wurzeln. Was sein Leben und seinen Glauben prägte*, Augsburg 2006, cyt. za: P. Seewald, *Benedykt XVI*, s. 174.

¹³ J. Ratzinger, *Święto wiary. O teologii Mszy świętej*, Kraków 2006, s. 98.

¹⁴ Temat objawienia miał dla Ratzingera szczególne znaczenie – zob. J. Ratzinger, *Słowo Boga. Pismo – Tradycja – Urząd*, tłum. W. Szymona, Kraków 2008.

zostało przez Niego objawione¹⁵. Niemieckiemu teologowi zależało na podjęciu pogłębionej refleksji i wydobyciu samej istoty pojęcia, które, według niego, funkcjonowało w Kościele w zbyt spłyconej i usztywnionej formie. Jak pisze Seewald: „Młody teolog sądził, że przez porównanie ze sobą różnych teorii teologicznych Bonawentury i Tomasza z Akwinu będzie mógł wyznaczyć archimedesowy punkt, dzięki któremu możliwe okaże się przewyciężenie ciasnego myślenia w neoscholastycznej interpretacji objawienia, Pisma, Tradycji i wiary”¹⁶.

Natomiast sam Ratzinger we wprowadzeniu do swojej rozprawy habilitacyjnej wydaje się w następujący sposób określać jej właściwy sens: „Jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że pojęcie «historii zbawienia» nadal pozostaje niejasne, to jest oczywiste, że za punkt wyjścia należy wybrać raczej pojęcie objawienia; wnikliwe zbadanie tego pojęcia samoistnie doprowadzi do problemu

historii zbawienia i bliższego określenia jego treści. Nikt dzisiaj nie wątpi, że pojęcie objawienia wyraża podstawową rzeczywistość wiary chrześcijańskiej. Wciąż rosnącą literaturę na temat objawienia (...) ożywia przekonanie, że do istoty relacji Bóg – człowiek, o której mówi Nowy Testament, należy fakt, iż wynika ona z objawienia. Rozróżnienie zaczyna się oczywiście wówczas, gdy przechodzimy do konkretnej wykładni tego, co należy rozumieć przez pojęcie objawienia”¹⁷.

W swojej pracy, poświęconej teologii Bonawentury, Ratzinger wielokrotnie przywoływał postać Tomasza, zestawiając jego myśl z myślą franciszkańskiego teologa. Na potrzeby poniższego artykułu warto zwrócić uwagę na trzy wątki, w których niemiecki teolog porównuje ze sobą koncepcje teologiczne obu wielkich myślicieli: rozumienie rozwoju teologicznego, naukę o obrazie Bożym i teologię historii Joachima z Fiore.

2.1. Rozwój teologii

Pierwszym interesującym wątkiem jest zestawienie koncepcji rozwoju teologii i dogmatów według Bonawentury i Tomasza. Jest to o tyle ciekawe, że obaj scholastycy wydają się mieć zupełnie inny pogląd na postawioną kwestię.

Bonawentura¹⁸ uważa, że *spiritus movens* rozwoju teologii jest *revelatio*, objawienie, rozumiane w tym przypadku jako pewien proces poznawczy¹⁹. Według franciszkańskiego teologa rozwój dogmatów zachodzi trójstopniowo, składa-

¹⁵ Por. P. Seewald, *Benedykt XVI. Życie*, s. 285.

¹⁶ Tamże, s. 289.

¹⁷ J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury w: tenże, Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 48.

¹⁸ W rozprawie habilitacyjnej Ratzinger posługiwał się głównie dziełami zebranymi Bonawentury, zredagowanymi w 10 tomach przez Ojców z Quaracchi: Bonawentura, *Opera Omnia*, Quaracchi 1882-1902.

¹⁹ Ratzinger podaje, że temat ten Bonawentura podjął w *Komentarzu do Sentencji Piotra Lombarda* oraz w *Breviloquium*. Zob. np. Bonawentura, *Breviloquium* §6: *De modo exponendi sacram Scripturam* w: tenże, *Opera Omnia*, t. V, Quaracchi 1891, s. 207-208 (Dzieło zdigitalizowane: <https://archive.org/details/doctorisseraphic05bona>).

jąc się z trzech elementów: *scriptura* – *ratio* – *revelatio*. Pismo Święte zapewnia solidny fundament pod dany dogmat, rozum umożliwia jego wzrost, a objawienie jest ostatecznym dopełnieniem²⁰. Rozwój teologiczny jest więc nie tylko wielostopniowy, ale również wieloelementowy. Jak opisuje to Ratzinger: „Ten proces poznawczy nie przebiega (...) jednotorowo, lecz wymaga współpracy różnych momentów. Przede wszystkim nie da się go pomyśleć bez fundamentu Pisma: nie odbywa się on niejako w próżni, lecz w powiązaniu z historycznie poświadczonym Słowem Bożym. O to Słowo Boże rozum ludzki musi się starać (...) Wysilek rozumu jest więc koniecznym warunkiem nowego poznania teologicznego, ale też jest tylko jego warunkiem, a nie przyczyną, ponieważ: (...) prawdziwie teologiczny wniosek nie jest dziełem samego *ratio*. Rozum może go zainicjować, ale nie może doprowadzić go do skutku. Ostatecznie wysnuwa go tylko sam Bóg”²¹.

W Bonawenturowym pojmowaniu rozwoju teologicznego rozum zajmuje więc ważne, lecz nie najważniejsze miejsce. *Ratio* otwiera drogę do *revelatio*, ostatecznie jednak wniosek teologiczny jest dziełem samego objawiającego

Boga. Co więcej, Bonawentura uznaje to specyficznie rozumiane „objawienie” za swoisty skok w rozwoju teologii, dokonujący się, podobnie jak objawienie, z woli Bożej²². Ziemskim gwarantem i „wykonawcą” skoków jest zaś według franciszkańskiego teologa, papież, którego autorytet i pełnia władzy upoważniają do wprowadzania zmian w doktrynie. Ratzinger wspomina nawet o „nadzwyczaj silnym papizmie Bonawentury”²³, wskazując, że według scholastyka nawet nakazy i zakazy Ojców Kościoła nie są dla biskupa Rzymu wiążące.

W przeciwieństwie do Bonawentury dla Tomasza kluczowym elementem determinującym rozwój teologiczny i dogmatyzację, nie jest objawienie czy dynamiczne odsłanianie przez Boga kolejnych, pogłębionych prawd wiary, lecz po prostu herezja. Dogmaty są uprawnioną odpowiedzią Kościoła na błędy i herezje i, jak wskazuje Ratzinger: „Są uzasadnione przez błędy, które mają wykluczyć”²⁴. Można więc opisać to w prosty sposób: rozwój herezji determinuje rozwój dogmatów²⁵.

Ratzinger zaznacza również, że według Akwinaty rozwój dogmatów nie następuje, jak w przypadku systemu Bonawentury, skokami, lecz jest jedno-

²⁰ Por. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury w: tenże, Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 151.

²¹ Tamże, s. 152.

²² Por. tamże, s. 154.

²³ Por. tamże, s. 155.

²⁴ Tamże, s. 158.

²⁵ Por. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna. O Trójcy Przenajświętszej. Część. III o Bogu*, t. 3 (*S. th.*, I, q. 36, a. 2), tłum. P. Belch, Londyn 1960. Tomasz, podejmując temat *filioque*, tłumaczy kwestię rozwoju dogmatów: „Na każdym Soborze układano jakiś Skład Wiary, a to w związku z jakąś grasującą herezją, którą potępiano. Następny Sobór nie układał nowego Składu; trzymał się poprzedniego, a to, co domyślnie (*implicite*) zawierał poprzedni Skład, wyjaśniał przeciw heretykom za pomocą jakiegoś uzupełnienia czy dodatku do Składu. Stąd też orzeczenie Soboru Chalcedońskiego powiada, że zebrani na Soborze Konstantynopolskim Ojcowie podali naukę o Duchu Świętym

lity i ciągły, wyrażany w orzeczeniach poszczególnych soborów. Tomasz częściowo podziela intuicję Bonawentury, wskazującą na rolę papieża w rozwoju dogmatów. Nie traktuje jednak autorytetu biskupa Rzymu jako dający możliwość wprowadzania zmian i „skoków”. Wręcz przeciwnie, to właśnie „urząd skały”, następcy Piotra, ma być gwarantem jedności i ciągłości rozwoju teologicznego: „Tym samym jasne jest, że w swoich rozważaniach historycznych, Tomasz kieruje się zamiarem dokładnie odwrotnym niż Bonawentura: Bonawenturze chodzi o swoiste «skoki» w historii zbawienia, o stopniowe zmienianie się poszczególnych okresów i stąd wyprowadza on prawo i możli-

wość nowej *revelatio*. Tomasz podąża dokładnie odwrotną drogą. Próbuje on wykazać nieprzerwaną jedność historii chrześcijańskiej i unaocznic prawo «nowego dogmatu», pokazując, że nie wyłamuje się on z jednorodnej linii, lecz ją kontynuuje. Dlatego też tak różne powoływanie się na *auctoritas* papieża w obydwu przypadkach ma dokładnie odwrotny sens. Bonawentura podkreśla moc tego autorytetu, aby pokazać, że może on wypowiadać rzeczy nowe, że ma prawo rozpocząć nowe stadium wiary. Tomasz przywołuje ten autorytet w celu pokazania jedności historii chrześcijańskiej, ukazując go jako spoiwo, które wiąże w jedność cały rozwój dogmatyczny²⁶.

2.2. *Imago Dei*

Drugą ciekawą kwestią, różniącą Bonawenturę i Tomasza, jest ich rozumienie *imago Dei*²⁷. Ratzinger czyni w tym temacie jasne i dosadne rozróżnienie, zaznaczając, że rozumienie obrazu Boga w myśli Bonawentury jest dynamiczno-aktualne, według Tomasza zaś statyczno-substancjalne²⁸.

Bonawentura naucza, że obraz Boży jest w człowieku obecny wtedy, kiedy jego duch ukierunkowuje się ku Bogu, ku sprawom wyższym, duchowym. Jak sam mówi w *Komentarzu do Sentencji* Piotra Lombarda: „Obraz istnieje w pierwszym rzędzie we władzach duszy, o ile skierowane są one do Boga;

«nie by wypełniać luki (w nauce Ojców zebranych w Nicei), ale by dla odparowania heretyków wyjaśnić myśl ich nauki». A ponieważ za czasów pierwszych Soborów nie słyszano o takim błędzie, mianowicie że Duch Święty nie pochodzi od Syna, dlatego nie zachodziła potrzeba wyraźnego (*explicite*) określenia tej prawdy. Z chwilą wszakże późniejszego pojawienia się u niektórych tego błędu, na jakimś Synodzie zebrany na Zachodzie, Biskup Rzymski powagą swoją określił tę prawdę wyraźnie. Powagą zresztą tegoż Biskupa również i dawne Sobory były zwoływane i zatwierdzone. Nauka ta jednak zawierała się domyślnie w starej prawdzie, że Duch Święty pochodzi od Ojca”.

²⁶ J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury* w: tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 158-159.

²⁷ Na temat obrazu Boga i rozwoju tego zagadnienia zob. Cz. Bartnik, *Dogmatyka katolicka*, t. I, ss. 318-324, Papieska Komisja Biblijna, *Czym jest człowiek? (Ps 8,5) Zarys antropologii biblijnej*, tłum. H. Witczyk, Kielce 2020, s. 42-45.

²⁸ Por. *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury* w: tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 287.

następnie istnieje również w nich samych, o ile zajmują się one duszą; jeśli jednak kierują się ku niższym przedmiotom poznania, nie są już obrazem, lecz tylko śladem Twórcy²⁹. Ślad jest bowiem dla Bonawentury niższą formą „przedstawiania” Boga. Dla franciszkanina *imago* nie jest więc czymś trwałym, lecz jest uzależnione od aktualnego nastawienia człowieka. W rozumieniu Bonawentury, jak podsumowuje Ratzinger, upodabnianie się do Boga na sposób Obrazu „nie oznacza (...) stanu lub stopnia w hierarchii zamkniętego w sobie bytu, lecz otwarcie bytu na Boga, relację poznania i miłości do Boga”³⁰.

Akwinata, przeciwnie, postuluje, że obraz Boga w człowieku może co prawda „wyblaknąć”, jest jednak nieutralny i substancjalny, nie wynika z aktualnego ukierunkowania władz duszy ku Bogu, ale z faktu, że człowiek – jak sam Bóg – ma rozum i wolę³¹, a więc odzwierciedla Trójcę Świętą na sposób obrazu³². Jak podsumowuje Ratzinger: „Praktycznie równa się to stwierdzeniu, że podobieństwo człowieka do Boga polega na jego duchowej naturze jako takiej, a nie (jak mówi Bonawentura) na określonym

ukierunkowaniu ducha³³. Relacyjność więc nie odgrywa dla Tomasza kluczowej roli w istnieniu lub braku obrazu Boga w człowieku – może jedynie zdecydować o stopniu jego wydoskonalenia lub wyblaknięcia.

Porównując ze sobą te dwa – pozornie bardzo odmienne – sposoby myślenia Ratzinger poruszył jeszcze jedną ważną kwestię. Mianowicie, jeśli chodzi o aktualno-dynamiczne ujęcie Bonawentury, faktem jest, że najważniejszym i pierwszym czynnikiem decydującym o *imago Dei* jest, według niego, aktualne zawrócenie się władz duszy ku Bogu. Mierząc się jednak później z pewnymi zarzutami, co do tej teorii, franciszkanin nieco ją skorygował, przenosząc istotę obecności *imago* w duszy człowieka z aktualnego nastawienia jego woli na zasadniczą zdolność miłowania Boga. Ostatecznie bowiem Bonawentura stwierdził, że zasadnicza zdolność do zwrócenia się do Boga pozostaje we władzach duszy nawet wtedy, kiedy rzeczywiście w danej chwili nie są one skierowane ku Stwórcy. Na tej zasadniczej, nieutralnej zdolności zasadza się *imago Dei*. Z tego zaś musi wynikać wniosek, że obraz Boga jest

²⁹ Bonawentura, *Commentaria in quatuor Sententiarum magistri Petri Lombardi*, I, d. 3, p. 2, a. 1, q. 2, c., w: tenże, *Opera omnia*, t. I, Quaracchi 1882, s. 83 (Dzieło zdigitalizowane: <https://archive.org/details/doctoirisseraphic11bona>).

³⁰ J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury* w: tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 280.

³¹ Por. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna. Bóg Stwórca*, t. 4 (*S. th.*, I, q. 45, a. 7), tłum. P. Bełch, Londyn 1960: „Otóż, jak to już powiedziano, pochodzenia Osób Boskich odbywają się według czynności myśli i woli: Syn bowiem pochodzi jako Słowo myśli, a Duch Święty jako Miłość woli. Zatem w stworzeniach rozumnych, wyposażonych w myśl i wolę, znajduje się wyobrażenie czy przedstawienie Trójcy na sposób obrazu, jako że u nich spotykamy słowo poczęte i miłość pochodzącą”.

³² Por. J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury* w: tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 286.

³³ Tamże.

jednak trwały – może być co najwyżej zaciemniony i zniekształcony. Bonawentura zbliża się więc tutaj *de facto* mocno do myśli Tomasza, wychodząc jednak z odmiennych założeń.

Warto tutaj wspomnieć o jeszcze jednej różnicy. Według Bonawentury, jedyne, co zaciemnia obraz Boży

w człowieku, to grzech. Tomasz idzie jednak dalej. Według niego zniekształcony obraz Boga mają w sobie nie tylko grzesznicy, ale również osoby pozbawione używania rozumu – a więc dzieci i osoby umysłowo chore. Dla Akwinaty bowiem rozum jest warunkiem „jasnego i wspaniałego” obrazu Boga.

2.3. Joachima z Fiore teologia historii

Trzecim, ostatnim, wątkiem jaki warto poruszyć, jest krytyka Joachima z Fiore (zm. 1202), a szczególnie jego interpretacji Pisma Świętego. Co ciekawe, jest to jeden z niewielu wątków, w których obaj scholastycy wydają się ze sobą – do pewnego stopnia – zgadzać³⁴.

Jak zaznacza Ratzinger, Tomasz wcześniej niż Bonawentura podjął się krytyki prorocत्व i teologii historii Joachima³⁵. Akwinata zdecydowanie odrzuca tezę interpretacyjną Joachima, jakoby zapowiedzi Starego Testament miały swoje spełnienie w szczegółowych wydarzeniach opisanych w Nowym Testamencie – na przykład plagi egipskie, które miałyby być zapowiedzią prześladowania chrześcijan. Tomasz zdecydowanie sprzeciwia się alegorycznej interpretacji Pisma Świętego, sprowadzającej Nowy Testament do Starego, i zaznacza, że jedynym i rzeczywistym wypełnieniem zapowiedzi

i prorocत्व Starego Testamentu jest Sam Chrystus – to On jest wypełnieniem historii, która powinna być traktowana chrystocentrycznie. Jak pisze Ratzinger: „Akwinata odpowiada na to, że zapowiedzi Nowego Testamentu przez Stary nie należy rozumieć w tym sensie, że poszczególne rzeczy wskazują poszczególne, lecz w tym sensie, że całość wskazuje na Chrystusa, «w którym wszystkie zapowiedzi Starego Testamentu zostały spełnione»”³⁶.

Natomiast Bonawentura przyjmuje Joachimową egzegezę Starego Testamentu i zgadza się z paralelnym przedstawianiem okresów Starego i Nowego Przymierza. „Bonawentura (...) wyraźnie uznał i przyjął za swoją Joachimową egzegezę Starego Testamentu”³⁷ – wskazuje Ratzinger. Franciszkański teolog jednak krytykuje Joachima w innej kwestii, podając w wątpliwość jego podział czasu na etapy Ojca, Syna i Ducha³⁸. Bonawen-

³⁴ Na temat porównania Tomaszowego i Joachimowego rozumienia historii zob. M. Boczar, *Problematyka heksaemeralna w komentarzach Bonawentury i Tomasza z Akwinu do Lombardowych Sentencji*, „Przegląd filozoficzny – nowa seria” 2002 nr 3 (43), s. 183-203.

³⁵ Por. J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury w: tenże, Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 522.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże, s. 523.

³⁸ Zob. Ł. Nowak, *Trynitarna koncepcja historiozoficzna Joachima z Fiore*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021 2 (24) A, s. 297-335.

tura odrzuca tę koncepcję, zaznaczając, że czas na zawsze należy do Chrystusa. Chrystus zaś nie może być traktowany jako tylko jeden z podziałów czasu, ale jest wypełnieniem, centrum i osią czasu. Czas Chrystusa nie może się więc przemienić w „Czas Ducha” – byłoby to niechrystocentryczne, a właśnie chrystocentryzm w kwestii historii był dla Bonawentury najważniejszy. Jak podsumowuje Ratzinger: „Podstawową ideą Bonawentury schematu historii, równocześnie oznaczającą jego zdecydowane odejście od Joachima, jest ta: Chrystus jest centrum wszystkiego. Ostatecznie schemat ten znajduje się mimo wszystko bliżej Tomasza niż Joachima”³⁹.

Jak widać, lektura rozprawy habilitacyjnej Josepha Ratzingera na temat rozumienia pojęcia objawienia przez Bonawenturę, pełna jest odniesień do myśli Tomasza z Akwinu. Ratzinger cytuje Akwinatę obszernie, wykazując się dogłębną znajomością i rozumieniem jego dzieł. Posługuje się nimi jako wartościowymi źródłami wiedzy teologicznej, zestawiając je z nauczaniem Bonawentury. W ten sposób na drodze analizy porównawczej czy swoistej dialektyki, Ratzinger wydobywa i wyodrębnia najważniejsze i oryginalne myśli obu wielkich scholastyków, formułując jednocześnie własne wnioski teologiczne.

Zakończenie

Tomasz z Akwinu i Joseph Ratzinger to postaci różniące się od siebie w sposób diametralny. Różni ich niemal wszystko: czas, w którym żyli, stopień otwartości na świat, wrażliwość, styl uprawianej przez nich teologii. Jest jednak pewien aspekt łączący obu tych wielkich teologów: zarówno Tomasz, jak i Ratzinger pozostawili po sobie ogromne dziedzictwo, stanowiące bezcenny skarb Kościoła i teologii. Obaj byli nieustrudzonymi czcicielami Prawdy, Dobra i Piękna oraz wykazywali się wielką systematycznością i poświęceniem dla tytanicznej pracy, którą wykonali. Czy można jednak stwierdzić, że wielki teolog współczesności, Joseph Ratzinger, zajmował się myślą wielkiego myśliciela średniowiecza, Tomasza z Akwinu?

Po przeanalizowaniu przytoczonych wątków z kariery teologicznej Ratzingera, wydaje się, że należy udzielić następującej odpowiedzi: Joseph Ratzinger zajmował się teologią Akwinaty, o ile zachodziła taka potrzeba. Dobrze orientował się w dziełach Tomasza, często sięgał do jego nauki, aby zaprezentować jego punkt widzenia na dany temat, ukazać rozwój teologii na przestrzeni wieków, albo – jak w ukazanych przykładach – porównać myśl Tomasza z innymi teologami. W rozprawie habilitacyjnej niemieckiego teologa często pojawiało się zdanie, że „aby lepiej/dogłębniej/precyzyjnie zrozumieć myśl Bonawentury, warto zestawić ją z tym, co na ten temat pisał Tomasz”. Bawarski teolog traktował myśl Akwinaty

³⁹ J. Ratzinger, *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury w: tenże, Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury*, s. 525.

z szacunkiem i uznaniem, lecz mimo to Doktor Anielski nie doczekał się osobnego miejsca w jego dorobku teologicznym. Ten stan rzeczy utrzymał się

niezmieniony aż do czasów pontyfikatu, gdy Joseph Ratzinger stał się Benedyktem XVI.

Bibliografia

1. Bartnik Cz., *Dogmatyka katolicka*, t. I, Lublin 2012.
2. Boczar M., *Problematyka heksaemeralna w komentarzach Bonawentury i Tomasz z Akwinu do Lombardowych Sentencji* „Przegląd filozoficzny – nowa seria” 2002 nr 3 (43), ss. 183-203.
3. Bonawentura, *Breviloquium* w: tenże, *Opera Omnia*, t. V, Quaracchi 1891, ss. 199-292. (Dzieło zdigitalizowane: <https://archive.org/details/doctorisseraphico5bona>).
3. Bonawentura, *Commentaria in quatuor Sententiarum magistri Petri Lombardi I*, w: tenże, *Opera omnia*, t. I, Quaracchi 1882. (Dzieło zdigitalizowane: <https://archive.org/details/doctorisseraphic11bona>).
4. Bonawentura, *Opera Omnia*, Quaracchi 1882-1902.
5. Franciszek, *Letter of the Holy Father to his special envoy at the celebration of the 700th anniversary of the canonization of Saint Thomas Aquinas* (Fossanova Abbey, 18 July 2023), <https://www.vatican.va/content/francesco/la/letters/2023/documents/20230630-lettera-card-semeraro.html> (dostęp: 17.07.2023); <https://www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2023-06/papiez-na-700-lecie-kanonizacji-sw-tomasza-z-akwinu.html> (Dostęp: 06.07.2023).
6. Kaucha K. (w rozmowie z Polską Agencją Prasową), *Ks. prof. K. Kaucha: Benedykt XVI był lokomotywą teologii katolickiej*, <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ks-prof-k-kaucha-benedykt-xvi-byl-lokomotywa-teologii-katolickiej> (Dostęp: 06.07.2023).
7. Läßle A., *Benedikt XVI. und seine Wurzeln. Was sein Leben un seinen Glauben prägte*, Augsburg 2006.
8. Müller G., *Die Vernunft des Glaubens, das Erbe eines grossen Papstes. (Rozumność wiary, dziedzictwo wielkiego papieża Benedykta XVI)*, wystąpienie wygłoszone 25.04.2023 na konferencji „Benedykt XVI. Dialog – prawda – wolność – kult”, która odbyła się na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.
8. Nowak Ł., *Trynitarna koncepcja historyzoficzna Joachima z Fiore*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021 2 (24) A, ss. 297-335.
9. Papieska Komisja Biblijna, *Czym jest człowiek? (Ps 8,5) Zarys antropologii biblijnej*, tłum. H. Witczyk, Kielce 2020.
10. Ratzinger J., *Lud i dom Boży w nauce św. Augustyna o Kościele*, seria: *Opera omnia*, t. I, tłum. W. Szymona, Lublin 2014.
11. Ratzinger J., *Objawienie i historia zbawienia w nauce św. Bonawentury* w: tenże, *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury. Rozprawa habilitacyjna i studia nad Bonawenturą*, *Opera Omnia* t. II, tłum. J. Merecki, Lublin 2014, ss. 45-575.

12. Ratzinger J., *Rozumienie objawienia i teologia historii według Bonawentury. Rozprawa habilitacyjna i studia nad Bonawenturą*, seria: Opera Omnia, t. II, tłum. J. Merecki, Lublin 2014.
13. Ratzinger J., *Słowo Boga. Pismo – Tradycja – Urząd*, tłum. W. Szymona, Kraków 2008.
14. Ratzinger J., *Święto wiary. O teologii Mszy świętej*, Kraków 2006, s. 98.
15. Seewald P., *Benedykt XVI. Życie*, tłum. W. Szymona, Kraków 2021, s. 173.
16. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna. Bóg Stwórca*, t. 4, tłum. P. Bełch, Londyn 1960.
17. Tomasz z Akwinu, *O miłości nadprzyrodzonej. De caritate (De virtutibus q. 2)*, tłum. J. Ruszczyński, Warszawa 1994.
18. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna. O Trójcy Przenajświętszej. Część. III o Bogu*, tłum. P. Bełch, Londyn 1960.

Was Joseph Ratzinger Involved in the Study of Aquinas' Theology?

Keywords: Joseph Ratzinger, Thomas Aquinas, Bonaventure, revelation, *imago*, history

Joseph Ratzinger and Thomas Aquinas are two icons of theology. Despite their many differences, an undeniable characteristic that connects both thinkers is their significant contribution to theology and the legacy they have left behind. Both Aquinas and Ratzinger are recognized as theological geniuses, whose systematic work and vast knowledge serve as a model and inspiration for many theologians. As the Church celebrates the 800th anniversary of the birth of the Angelic Doctor while also

mourning the death of Benedict XVI, it is worth asking: did the great theologian of modern times, Joseph Ratzinger, deal in his career with the theology of the Medieval Doctor of the Church, Thomas Aquinas? This article attempts to answer that question by analyzing Joseph Ratzinger's theological body of work. A special area of research is the habilitation dissertation of the German theologian: *Revelation and history of salvation in the teaching of St. Bonaventure*.

Nota o Autorach

Bartosz Adamski – ks. mgr, absolwent Wyższego Seminarium Duchownego Diecezji Toruńskiej. Studia filozoficzno-teologiczne ukończył na Wydziale Teologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, uzyskując tytuł zawodowy magistra teologii na podstawie pracy pt. „*In libertatem vocati*” (Ga 5, 13). *Wolność w Chrystusie w świetle piątego rozdziału „Super Epistolam S. Pauli Apostoli ad Galatas lectura” św. Tomasza z Akwinu*. Za pracę tę otrzymał Nagrodę im. prof. Mieczysława Gogacza (laureat X edycji). Obecnie pełni funkcję prefekta roku propedeutycznego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Toruńskiej.

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się filozofią bytu, antropologią filozoficzną i etyką. Jest uczniem (i następcą na Katedrze) Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: 0000-0002-7926-4070

Izabella Andrzejuk – dr, wykładowca filozofii w Akademii Białskiej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, Polskiego Towarzystwa Pedagogiki Filozoficznej oraz redakcji „Rocznika Tomistycznego”. Jest autorką ponad osiemdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół historii filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska), etyki, klasycznej teorii człowieka, filozoficznych podstaw mistyki. Napisała książkę pt. *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021) oraz *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu*, (Warszawa 2021).
Nr ORCID: 0000-0002-4961-2580

Przemysław Artemiuk – ks. prof. ucz., dr hab., teolog fundamentalny, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym w Łomży oraz przewodniczący Stowarzyszenia Teologów Fundamentalnych w Polsce. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Ostatnio opublikował monografię *Kim jest papież w Kościele? Szkice z teologii prymatu* (Płock 2022), a także zredagował tomy studiów *Odcienie polskiego katolicyzmu* (Płock 2022) oraz *Hermeneutyka i apologia. W kręgu myśli teologicznej ks. Henryka Seweryniaka* (Płock 2022).
Nr ORCID: 0000-0001-5337-0329

Jacek Banaś – nauczyciel, etyk; zastępca dyrektora Departamentu Kształcenia Ogólnego i Podstaw Programowych (MEiN).

Magdalena Bejm – magister filologii klasycznej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Od 2020 roku asystent dydaktyczny w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prowadzi lektorat języka łacińskiego i greki starożytnej. Główne kierunki zainteresowań naukowych: mediewistyka, literatura nowołacińska XVI wieku, edytorstwo. Przygotowuje edycję cap. XXXIX-XL *Victoria Deorum, sive veri herois eductio* S.F. Klonowica wraz z komentarzem edytorskim.

Marcin M. Grabowski – absolwent filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą metafizyka tomistyczna, historia filozofii starożytnej i chemia organiczna.
Nr ORCID: 0009-0009-1072-2641

Martyna Kozakiewicz – mgr; doktorantka w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie na kierunku nauk teologicznych.

Dawid Lipski – dr; adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw Penitencjarystyki Akademii Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel dyplomowany etyki w szkole podstawowej i średniej.
Nr ORCID: 0000-0003-2136-0622

Bożena Listkowska – dr, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Ukończyła studia filologiczne na Wydziale Humanistycznym Akademii Bydgoskiej oraz studia filozoficzne na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat nauk humanistycznych w zakresie filozofii otrzymała na UKSW w wyniku obrony rozprawy pt. *Lowańskie modyfikacje tomizmu tradycyjnego w pracach ks. Piotra Chojnackiego*; wersja książkowa: *Tomizm otwarty Piotra Chojnackiego* (Bydgoszcz 2014). Prowadzi badania nad współczesną filozofią polską. Przedmiotami jej zainteresowań są w szczególności filozofia człowieka i metafizyka. Współredaktor serii książek: *Tomizm polski 1879–1918. Słownik filozofów*, *Tomizm polski 1919–1945. Słownik filozofów* i *Tomizm polski 1946–1965. Słownik filozofów*. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego.
Nr ORCID: 0000-0002-6635-5934

Małgorzata Łuszczynska – dr hab., prof. ucz. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, pracownik w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest autorem licznych publikacji naukowych z zakresu filozofii prawa oraz historii doktryn polityczno-prawnych. Zainteresowania naukowe oscylują wokół problematyki społecznej nauki Kościoła katolickiego, tomizmu, myśli politycznej i prawnej średniowiecza, normatywizmu i jego krytyki, rozwoju filozofii prawa w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. Członek Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, Polskiego Towarzystwa Myśli Politycznej. Redaktor czasopisma „Annales UMCS sekcja G (lus)”.
Nr ORCID: 0000-0002-4387-8820

Adam Machowski – ks. dr, wykładowca filozofii i etyki w Akademii Jagiellońskiej w Toruniu. Obronił doktorat z teologii poświęcony moralno-etycznym aspektom *De regno* Tomasza z Akwinu i doktorat z filozofii na Universidad de Navarra zatytułowany *Participatio politica en Tomás de Aquino* będący interpretacją filozofii politycznej Akwinaty zawartej w *Komentarzu do „Polityki”* i w *Sumie teologicznej*. Autor wielu artykułów odnoszących się do doktryny społecznej i politycznej Tomasza z Akwinu. Ostatnio głównym tematem badań są studia komparatystyczne nad sprawnościami moralnymi u Akwinaty i Konfucjusza – książka: *Cnoty społeczne u Konfucjusza i Tomasza z Akwinu. Studium porównawcze nad sprawnościami moralnymi Wschodu i Zachodu*.
Nr ORCID: 0000-0003-0681-0728

Henryk Majkrzak SCJ – doktor habilitowany teologii dogmatycznej, doktor teologii życia wewnętrznego i doktor filozofii człowieka, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego oraz członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, miłośnik dzieł i nauczania św. Augustyna, św. Tomasza z Akwinu i innych doktorów Kościoła. Wieloletni wykładowca w Wyższym Seminarium Misyjnym Księża Sercanów w Stadnikach oraz w różnych uczelniach kościelnych Krakowa i okolic, współpracujący z wieloma czasopismami naukowymi, autor ponad 140 publikacji, w tym 18 książek. Swoją działalnością wspiera rodzinę, patriotyzm i pamięć o Żołnierzach Wyklętych, czyli Niezłomnych.

Konstanty J. Milancej – student filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Do jego zainteresowań należą historia scholastycznej filozofii naturalnej i metafizyki.

Nr ORCID: 0009-0000-9575-8217

Valentine Aghoghophia Ovie – ks. mgr, związany z Zakonem św. Augustyna w prowincji nigeryjskiej (urodził się w Lagos w Nigerii). W 2012 roku uzyskał na Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Makurdi w stanie Benue licencjat z filozofii, a w 2017 roku na Uniwersytecie św. Augustyna w Jos, w stanie Plateau licencjat z teologii. Pogłębiając swoje naukowe zainteresowania studiował teologię uzyskując w 2022 roku na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie tytuł magistra teologii dogmatycznej. Obecnie kończy swoją rozprawę doktorską z teologii dogmatycznej. Ponadto od sześciu lat pracuje jako wikariusz w Archidiecezji Warszawskiej, zajmując się anglojęzyczną społecznością katolicką. Publikuje artykuły na tematy teologiczne związane z angelologią, kosmogonią, mariologią i epistemologią.

Tomasz Pawlikowski – dr hab., pracownik naukowy w Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Opublikował kilkadziesiąt tekstów naukowych w formie artykułów, recenzji lub monografii, głównie z zakresu filozofii, z których największe znaczenie ma książka *Prawda następstwem istnienia. Problem prawdy w interpretacji św. Tomasza z Akwinu* (2013). Jest ponadto autorem 127 haseł w Powszechnej Encyklopedii Filozofii i 32 w Encyklopedii Filozofii Polskiej. Podejmuje także tematy związane z historią księgozbiorów.

Nr ORCID: 0000-0003-0618-611X

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a szczególnie filozoficznymi podstawami koncepcji psychologicznych oraz antropologicznymi aspektami prawdy.
Nr ORCID: 0000-0001-6078-7384

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pełni funkcję z-cy dyrektora Instytutu Filozofii oraz z-cy przewodniczącego Rady Dyscypliny Filozofia. Jest ponadto z-cą redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego i członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Zainteresowania naukowe M. Płotki skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książek: *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013), *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI wieku* (Warszawa 2016) oraz *Tomasz z Akwinu o przyjemności*, (Warszawa 2021). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filo-sofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: 0000-0002-6993-2178

Dominika Rejewska – studentka filozofii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pracę dyplomową poświęca zagadnieniom ontologii dzieła sztuki u Hansa-Georga Gadamera.

Jan Siwierski – studiuje na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz na Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Do jego zainteresowań należą metafizyka, logika i filozofia nauki.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab., emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej

dotyczącej świata. Jego teorię poznania określa się mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie – aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Bartłomiej Uzar – student Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zainteresowania naukowe oscylują między metafizyką i logiką, zwłaszcza w kontekście scholastycznym, neoscholastycznym i analitycznym. Nr ORCID: 0000-0002-2240-1310

Katarzyna Werkowicz – mgr fizjoterapii i filozofii. Absolwentka studiów licencjackich i magisterskich na Akademii Wychowania Fizycznego oraz na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W jej dorobku, znajdują się prace naukowe z obszaru medycyny i filozofii. Analizowała takie problemy jak: wstyd w relacji lekarz – pacjent oraz antropologia zawarta w polskim Kodeksie Etyki Lekarskiej.

Bartosz Zalewski – dr, adiunkt adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Pracę doktorską pt. „*Humanitas*” w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego obronił z wyróżnieniem 2020 roku. Jest członkiem Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Jego zainteresowania naukowe dotyczą wpływu chrześcijaństwa na prawo rzymskie w okresie późnoantycznym, rzymskiego prawa karnego i jego

receptji w Europie średniowiecznej oraz wczesnonowożytnej, myśli polityczno-prawnej św. Tomasza z Akwinu.

Nr ORCID: 0000-0001-7508-354X

Michał Zembrzusi – dr hab., profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Pełni funkcję Zastępcy Przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Jest dyrektorem serii wydawniczej „Biblioteka Rocznika Tomistycznego”. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możnościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasz z Akwinu koncepcja intelektu możnościowego i czynnego*. Jest autorem przekładów: *Tomasz z Akwinu, Komentarz do De hebdomadibus Boecjusza*, (Warszawa 2021) oraz *Tomasz z Akwinu, Kwestia o substancjach duchowych*, (Warszawa 2023).

Nr ORCID: 0000-0003-4647-479X